

Legányi Ferenc munkássága az ősgérintesek gyűjtésében

KORDOS László
Budapest, Magyar Állami Földtani Intézet

ABSTRACT: LEGÁNYI, Ferenc as a collector of paleovertebrates. There are relatively few vertebrate finds in the collection of Legányi, an amateur investigator at Eger. Though his paleontological collection contains several thousands items there are only 43 paleovertebrate finds originated from the Eocene, Oligocene and Miocene formations of NE-Hungary. *Sirenia* finds have a special significance /*Paralitherium tarkanyense* KORDOS, *Haplosiren legányii* KRETZOI/, fish impressions are also important. In this paper we try to give a survey of his collecting activity as well as of the history and significance of his finds.

LEGÁNYI Ferenc paleozoológiai gyűjtő tevékenységében a leletek számát tekintve a gerinces ősmaradványok csekély hányadot tesznek ki. Ez a tény nem LEGÁNYI érdeklődésének hiányát, hanem az általa vizsgált oligocén és eocén Eger-környéki kőzetrétegek viszonylagos gerinces-maradvány szegénységét jelenti. A viszonylagosság a többi, elsősorban puhatestű leletekre vonatkozik, míg más területek hasonló képződményeihez viszonyítva éppen LEGÁNYI munkássága révén e terület gerinces maradvány feltártsága jónak tekinthető. Minden egyes csont és foglelet LEGÁNYI számára igazi szenzációt jelentett, ami naplójának számos aprólékos bejegyzéséből is kitűnik. Azt, hogy mit és mennyit gyűjtött, ugyanolyan nehéz ma már megállapítani, mint az őslénytan más területein. Mindenesetre a legjobb kiindulási támpontot maga LEGÁNYI nyújtja múzeumi naplójának 4. kötetében /102-110. old./, ahol "Az általam gyűjtött /emlős és nagycápa/ maradványok felsorolása" címmel összeírja legfontosabb gerinces leleteit. Ennek pótlását 6. naplójában írta le /402 a old., 410-411 old./.

LEGÁNYI Ferenc feljegyzését követve az egyes leletek sorsáról a következőket tudtam megállapítani:

1. Nagyvisnyó, 5. vasúti bevágás. Halfog, felső-perm.
A lelet két példányból áll, a Földtani Intézet rétegtani gyűjteményében a P.1240 és P.1239 sz. alatt vannak elhelyezve. SCHRÉTER Z. leletcédulán rögzített meghatározása szerint "Selachii-Hyboodonta fog, *Acrodus-Strophodus*". Később /SCHRÉTER, 1959/ röviden publikációban említette, miszerint az *Selachius* fog és rágólemez. 1983-ban jelent meg MIHÁLY S. és SOLT P. rövid tanulmánya a két fogról, s megállapították, hogy azok a legidősebb ismert hazai tengeri gerinces maradványok, s az *Acrodus gailardoti* AGASSIZ fajjal azonosíthatók /MIHÁLY et SOLT, 1983., 1. ábra/.
2. Eger - Kis-Eged Ny-i oldala, a Csigaút első fordulójánál.
Trionyx sp. teknősfaj hátpáncélja a felső-eocén alapkonglomerátumból. Földtani Intézet ősgérintes gyűjteményében elhelyezve.
3. Felsőtárkány - Várkút. "*Halitherium*", felső-eocén.
Ez a leletgyűttes, amely több különálló bordatöredékből, csigolyából és két nagyobb csontmaradványos közettömbből állt, és Földtani Intézet ősgérintes gyűjteményébe került. 1975-ben preparálás során az egyik közettömbből előkerült a sziréna két állkapocsféle is. A leletet KORDOS /1975/ *Paralitherium tarkanyense* néven mint új nemzetséget és új fajt írt le. Holotypusa a V.10 934 /Vt.57./ számú alsó állkapocspár, paratypusok a V.10936/a-b. csigolyák, valamint a V.10937/a. és a V.10937/e. sz. bordák.

^xElhangzott "LEGÁNYI Ferenc munkássága a paleozoológiában" címmel 1984. július 26-án Egerben, a LEGÁNYI Ferenc emlékülésen

4. Eger - Kis-Eged, Ny-i kőfejtő, Csigaút 2. forduló. Kavicspad teteje, felső-eocén.
- a./ Sirenavus sp. 1 zápfog, állkapocstörödék, csigolyák, bordák. A sziréna-leletegyüttest KRETZOI M. határozta meg, s így került be az irodalomba /BALOGH et RÓNAI, 1965. p.31./. A csontmaradványok preparátlanul az Egri Dobó István Vármúzeumban voltak, majd a Földtani Intézetbe kerültek, ahol SOLT P. preparálta azokat. Az egyik kőzet-tömbben teljes egészében előkerült a femur és a hozzá tartozó medencecsont jelentős része. A rendkívüli jelentőségű, világviszonylatban is unikumnak számító leletegyüttes feldolgozását KORDOS L. végzi.
- b./ Carcharodon sp. cápafog.
5. Eger - Kis-Eged, Ny-i oldal, a tető alatt több csontdarab a felső-eocén kőzetekből.
6. Eger - Kis-Eged K-i oldala, budai márga határáról. Felső-eocén, "Halitherium" bordák. Az egri muzeum tulajdonában, jelenleg a szilvásváradí Orbán-ház kiállításán elhelyezve.
7. Eger - Kis-Eged, D-i oldal. Halas-faleveles budai márga, alsó-oligocén.
- a./ Az innen származó nagyszámú hallenyomat jelentős része az Egri Dobó István Vármúzeumban van. LEGÁNYI kollekciónját dolgozta fel BÖHM B. /1942/, aki a következő taxonokat különítette el:
<u>Alosa</u> aff. <u>sagorensis</u> STEIND.	<u>Scomber</u> <u>voitestii</u> PAUCA
<u>Clupea</u> aff. <u>arcuata</u> KNER.	<u>Aulostoma</u> aff. <u>media</u> WEIL
<u>Clupea</u> <u>longimana</u> /HAECKEL/	<u>Belone</u> <u>harmati</u> WEIL.
<u>Serranus</u> <u>simionescui</u> PAUCA	<u>Nemopteryx</u> <u>athanasiui</u> PAUCA
<u>Serranus</u> <u>budensis</u> /HAECKEL/	<u>Nemopteris</u> <u>pectoralis</u> BÖHM
<u>Serranus</u> sp.	<u>Ammodites</u> <u>antipai</u> PAUCA
<u>Seriola</u> aff. <u>stoppani</u> BASS.	
- b./ Béka lenyomat. LEGÁNYI F. egyik legérdekesebb lelete a 8-10 cm teljes hosszúságú béka-lelet. Meghatározása - éppen lenyomat volta miatt - nehézségekbe ütközik, bár már FEJÉRVÁRY is megpróbálta feldolgozni. A Földtani Intézet Ősgerinces gyűjteményében van elhelyezve.
8. Budapest-Óbuda, Nagybátonyi-Ujlaki téglagyár. Hallenyomatok, alsó-oligocén.
9. Noszvaj, Hercegoldal. Haltüske, alsó-oligocén.
10. Budapest-Óbuda, Nagybátonyi-Ujlaki téglagyár. Emlős fog, középső-oligocén.
11. Eger - Kis-Eged, D-i oldal. Carcharodon sp. fog, középső-oligocén.
12. Eger, Vécsei-völgy, Érseki téglagyár. Több Carcharodon sp. fog a középső-oligocén agyagból.
13. Eger, Afrika-dűlő. Cápafogak, felső-oligocén.
14. Noszvaj, Nagymány-domb DK-i pincéiből. Cápafogak, felső-oligocén.
A MÁFI Ősgerinces gyűjteményében:
<u>Odontaspis</u> / <u>Synodontaspis</u> / <u>cuspidata</u> /AGASSIZ/
<u>Insurus</u> <u>retroflexus</u> /AGASSIZ/
15. Eger - Wind-gyár, halmaradványok, felső-oligocén.
Feldolgozatlan hallenyomatok az Egri Dobó István Vármúzeumban.
16. Szuhakálló, Rudolf-telep. Hallenyomat, alsó-miocén.
17. Kozár. Cápafogak, alsó-miocén.
18. Omány, DNY-ra fehérmárga kőfejtőből középső miocén emlőscsigolya.
19. Apátfalva, Lófő-völgy, fehérmárga bánya. Csonttörödékek, középső-miocén.
20. Nagyvisnyó, Nagy-völgy, fehérmárga bánya. Krokodilfog, középső-miocén.
A MÁFI Ősgerinces gyűjteményében elhelyezve.
21. Szajla, Darnó-hegy ÉNY-i végén. A halfogas rétegből /középső-miocén/ krokodil fog és szétmállott koponya.

22. Mátraszöllős, Szamár-hegy mészkőbányájából, a felső részből.
LEGÁNYI F. itt nagyrészt vásárolta leleteit. Múzeumi naplójában a következő maradványokat ismerteti Mátraszöllősről:
- a./ sziréna állkapocs foggal. KRETZOI /1951/ mint új nemzetség új faját írta le, Legányiról elnevezve Haplosiren legányii-nak. A MÁFI Ősgerinces Gyűjteményében a V.10973 /Vt.60/. lelt.sz. alatt elhelyezve.
 - b./ Carcharodon megalodon AGASSIZ - Az Egri Dobó István Vármúzeum gyűjteményében az 55/2117. lelt.sz. alatt elhelyezve.
 - c./ Haplosiren legányii KRETZOI bordatöredék, amelyet LEGÁNYI Ferenc HOMOLYA Menyhért bányásztól vásárolt 1948-ban.
 - d./ A bányát borító löszből gyapjas orsszarvú Coelodonta antiquitatis BLUMENBACH/ állkapocs.
23. Sámsonháza, Várhegy Ny-i oldala "torton" alaprétégeiben Mastodon agyar.
 24. Sámsonháza, Halastó-hegy /Buda-hegy/. A mészkőbánya alatt a völgyfenéken kovásodott márgából krokodil fog. A MÁFI Ősgerinces gyűjteményében elhelyezve, KORDOS és SOLT /1982/ összeállításában szerepel.
 25. Sámsonháza, Várhegy Ny-i oldala. A tenegeri üledékből Mastodon agyar. A Földtani Intézet Ősgerinces Gyűjteményében meghatározhatatlan csonttöredékek vannak innen.
 26. Csehi. A szarvaskői műút hidjánál bevágás, áthalmozott lajtamészkőből és kavicsból Chalicotherium zápfog és Mastodon agyar, KRETZOI M. meghatározása szerint.
 27. Mikófalva DNY, lajtamészkőből csigolya, amely KRETZOI M. határozása alapján Palaeomeryx vagy Equidae.
 28. Mogyorósd, Hangyás-tető. Lajta mészkőből Carcharodon megalodon fog.
 29. Görömböly. Alsó-pannon hallenyomat.
 30. Szilvásvárad, Dobogó-hegy, fehérmarga bánya. Lábközépcsont a MÁFI Ősgerinces gyűjteményében.
 31. Felsőtárkány, Güdör-kert. A növénylenyomatos lelőhelyen csontszilánkokat gyűjtött, a régebbi aprógerinces réteget nem tárta fel.
 32. Eger, DNY, Kerecsendi műút. Mammuthus primigenius BLUMENBACH agyartöredék.
 33. Eger, Gazdasági iskola. Mammuthus primigenius BLUMENBACH.
 34. Eger, Fertő-völgy eleje. Mammuthus primigenius, Bos sp. és Equus sp. leletek.
 35. Eger, ÉNY, Felnémeti út. Mammuthus primigenius BLUMENBACH.
 36. Egerbocs. Mammuthus primigenius BLUMENBACH.
 37. Mátraderecske. Mammuthus primigenius BLUMENBACH.
 38. Sirok. Mammuthus primigenius.
 39. Cserépváralja-Bikarét. Fúrásból cserepek mellett egy ragadozó fogát gyűjtötte.
 40. Kozárdi árok. Ősszarvas foga. NOSZKY J. /1911/ említi az irodalomban.
 41. Gyöngyös, Silbermann-féle téglagyár. Pannon csonttöredékek.
 42. Kerecsend, téglagyár. Két darab fogat gyűjtött LEGÁNYI, amelyek közül az egyik a szegedi Móra Ferenc Múzeumban, a másik a Földtani Intézetbe került.
 43. LEGÁNYI Ferenc terepbejárásai alkalmával átvizsgálta a bükki barlangok-ásatási meddőhányóit is, ahol gyűjtött csontmaradványokat, így a Szeleta-barlangnál, a Suba-lyuknál és a Búdöspestnél. Hasonló módon gyűjtött a kevélyi /Pilis/ Kis-kevélyi barlangnál is.
- LEGÁNYI Ferenc Ősgerinces gyűjtéseit saját, 1951-ben lefektetett kimutatása csak részben fedi. Az Egri Dobó István Vármúzeum természettudományi gyűjteményében LEGÁNYI gyűjtésének feljegyzésével még a további gerinces ősmaradványok találhatóak:

44. Mátraszöllős, Szamár-hegyi mészkőbánya. Delfin fog. 55.2119. lelt.sz. alatt.
45. Lelelőhely nélküli leletek az 55.2208. leltári szám alatt. Sziréna fogkorona /1 db/, delfin /1 db/, rája fog /2 db/.
46. Mátraszöllős, Szamár-hegyi mészkőbánya. 2 db krokodil fog. Lelt.sz.: 55.2201.
47. Mátraszöllős, Szamár-hegyi mészkőbánya. 2 db krokodil fog. Lelt.sz.: 55.2117.
48. Eger - Kis-Eged, 1953. évi gyűjtéssel halmaradványok. 35 db hallenyomat, 5 db halcsigolya, 7 db halpikkely.
49. Eger, Vécsei-úti téglagyár, a kiscelli agyagot borító löszből gyűjtött gyapjas orrszarvú állkapcsot MAJOR István 1955. február 10.-én, majd azt átadta LEGÁNYI Ferencnek.

A Magyar Állami Földtani Intézet Múzeumának Ősgerinces gyűjteményében további LEGÁNYI Ferenc által gyűjtött ősmaradványokat lehetett megtalálni.

50. Szomolya, a Nyárjas-hegy Ny-i oldalán a felsőbb rétegekből. Felső-oligocén agyagban Lamna fog.
51. Eger - Kis-Eged déli oldaláról az út bemetszéséből, az un. Csorgó-forrás mellől középső-oligocén agyagból két cápafaj /Lamna cfr. appendiculata AGGASIZ és Lamna cuspidata AGASSIZ/ fogai.
52. Mátraszöllős, Szamár-hegyi mészkőbánya. LEGÁNYI Ferenc 1955. szeptemberében cápafogakat vásárolt BOLLA István és SZABÓ András bányászoktól, amelyek SOLT P. határozása szerint a következő taxonok /KORDOS és SOLT, 1982/:

<u>Hexanchus primigenius</u> /AGASSIZ/	<u>Procarcharodon megalodon</u> megalodon
<u>Isurus hastalis hastalis</u> /AGASSIZ/	/AGASSIZ/
<u>Isurus retroflexus</u> /AGASSIZ/	<u>Hemipristis serra</u> AGASSIZ
<u>Odontaspis /Synodontaspis/</u>	<u>Sparus cinctus</u> AGASSIZ
<u>cuspidata</u> /AGASSIZ/	<u>Sparnodus helvecianus</u> JONET

53. Eger, Vécsei-völgy, frseki téglagyár agyaggödre. Crocodylus fog.
54. Eger, Nagy-Eged-hegy DNy-i oldaláról gerinces fog /? incisivus/ a felső-eocén bartoni emeletbeli lithothamniumos mészkőből.
55. Noszvaj, Forró-kút feletről két cápafog az alsó-oligocén glaukonitos mészmárgából.

Az 55 tételből álló kimutatás természetesen nem fedi LEGÁNYI Ferenc teljes Ősgerinces gyűjtési tevékenységét, miután egyetlen gyűjteményben sincs olyan kimutatás, amely a gyűjtő személye szerint nyilvántartaná a teljes állományt. Így több tízezer tétel áttekintése után kapnánk csak teljesebb képet, de semmi esetre sem véglegeset. Mint jelen összeállítás is mutatja, igen jelentős ősmaradványanyag még nincs feldolgozva, ezért az ilyen típusú leletek leltárba vétele sem törtenhetett meg. Az 55 gyűjtési egység maradványainak jelenlegi tárolási helyéről, sorsáról sincs mindig tudomásunk, pedig közülük több valószínűleg nagy tudományos jelentőséggel bír. Ilyen az Óbuda-Nagybátonyi téglagyár középső-oligocén emlős foga /10./, a szajla krokodil maradványok /21./, vagy az ományi /18./, csehi /26./ és mikófalvi /27./ csontok. Mint minden hasonló esetben, a nagy szakértelemmel, helyismerettel és pontos lelőhely dokumentációval végzett amatőr munka alapvető jelentősége a potenciális gyűjtőhelyek jelzésében keresendő. Ilyen a felsőtárkányi Güdör-kert alsópannon növénylenyomatos lelőhelyéről és várható csonttorlatáról közölt leírás és helyszínrajz. A kis-egedi eocén-oligocén rétegek igen gazdag és változatos Ősgerinces anyaga kiinduló pontot jelent a további kutatások és a védett lelőhelyé nyilváníttás irányába.

LEGÁNYI Ferenc Ősgerinces gyűjtőtevékenységének legnagyobb jelentősége az eocén és miocén tengeri emlősök maradványainak felfedezése. Különös véletlen, hogy azok legfontosabb vázrészei számára mindig rejtettek maradtak, csak az ötven évvel későbbi preparálások alkalmával kerültek elő.

A szirénák tengeri életmódhoz alkalmazkodása a paleocénben és az eocénben következett be. Ennek során az eredetileg szárazföldi patás állatok szervezetükkel alkalmazkodtak a vízi környezetbe, hátsó végtagjuk csökevényesedett, csontjaik tömörökké váltak, koponyájuk és állkapcsuk ívelten meghajolt. A kis-egedi szirénalelet egybetartozó combcsontja és medencéje még a működőképes hátsó vég-

tagú állapotot jelzi, s mint ilyen az egyiptomi Protosiren fraasi hasonló maradványa mellett egyedüli a világon. A felső-eocén rétegekből előkerült Felső-tárkány várkúti sziréna állkapocs /Paralitherium tarkanyense/ igen fejlett anatómiai felépítése a helyi körülmények között létrejött, specializált alak, amely függetlenül alakult ki az egyiptomi centrumtól. Mindez a két igen fontos lelet, a többi magyarországival együtt teljesen új megvilágításba helyezte a tengeri tehének /Sirenia/ fejlődéstörténetéről alkotott nézeteket.

LEGÁNYI Ferenc széleskörű ősmaradvány-gyűjtő munkájában még számos igen nagy jelentőségű eredmény volt, amelyek tényleges feltárása, csakúgy mint teljes gyűjteményének feltérképezése, a jövőre van bízva.

IRODALOM

- BALOGH K. - RÓNAI A. /1965/: Magyarászó Magyarország 200 000-es földtani térkép-sorozatahoz L-34-III. Eger.-Földtani Intézet Kiadványa.
- BÜHM, B. /1942/: Adatok a magyarországi harmadkori halfaunához. *Geologica Hungarica*. 19. 1-36.
- KORDOS L. /1975/: Új felső-eocén sziréna /Paralitherium tarkanyense n.g. n.sp./ Felső-tárkányból. - Földtani Intézet Évi Jel. az 1975. évről. 349-367.
- KORDOS L. - SOLT P. /1982/: A magyarországi miocén tengeri gerinces faunaszintek vázlata. - Földtani Intézet évi Jel. 1982-ről. 347-354.
- KRETZOI M. /1951/: Új Sziréna-típus a magyar miocénből. - Földtani Közlöny. 81: 438-441.
- MIHÁLY S. - SOLT P. /1983/: Acrodus-fog a Bükk-hegység felső-permjéből. - Földtani Intézet évi Jel. 1981-ről. 209-212.
- NOSZKY J. /1911/: Adatok a Mátra geológiájához. - Földtani Intézet Évi Jel. az 1910. évről. 47-60.
- SCHRÉTER Z. /1959/: A Bükk-hegység tengeri eredetű permi képződményei. - Földtani Közlöny. 89.4. 364-373.

Dr. KORDOS LÁSZLÓ
Magyar Állami Földtani Intézet
H-1442 BUDAPEST
Népstadion út 14.